

TANULMÁNYOK

Gaal György¹

A Gyergyai család meggyökeredzik Kolozsvárt

A dinasztiaalapító Gyergyai Pál halálának 270. évfordulójára

„A kissolymosi Gyergyaiak honnan vették ezt a katolikus Székelyföldre valló nevet, nem tudni” – kezdi Kőváry László 1899-ben az unitárius szellemiséget fenntartó családok számbavételénél a róluk szóló fejezetet.² Erre mi sem tudunk válaszolni. Egyértelműen a Brassó → Brassai, Somlyó → Somlyai típusú hangzóváltással van dolgunk a Gyergyó → Gyergyai név esetében is. Valamilyik ős onnan, a Székelyföld katolikus sarkából vándorolt át Marosszékre, talán más is volt az eredeti neve, de akkori szokás szerint a származáshelye kapcsán emlegették. Ott érhetette e leszármazottat a reformáció, s annak során juthatott el az unitárius vallásig.

A család történetével kapcsolatban három falu is számításba jön: az udvarhelyszéki Kissolymos, a marosszéki Kibéd és Bözöd. Bár két székbe esnek, közeli falvak: Bözöd helyezkedik el középen, tőle Kissolymos délre, Kibéd északra fekszik. A család századokon át a kissolymosi előnevet használta, de a nemeslevélben a kibédi szerepel. A legtöbb ős azonban Bözödhöz kapcsolódik.

A faluleírások³ tanúsága szerint az egykori Keresztúr fűszékhez tartozó Bözöd 7 km-re fekszik Erdőszentgyörgytől. 1569 óta unitárius falu, napjainkban 600-nál több lakosából szinte valamennyien magyarok, közülük 150 körüli a re-

¹ Gaal György (Kolozsvár, 1948) irodalomtörténész, helytörténész, egyetemi tanár.

² KŐVÁRY László, „Szellemünk képviselői a millenium századában”, *Keresztény Magvető* 34., 2. sz. (1899): 131–146.

³ VOFKORI László, *Székelyföld útikönyve I. (Aranyosszék, Marosszék, Udvarhelyszék)* (Budapest: Cartographia, 1998); SEPSISZÉKI NAGY Balázs, *Székelyföld falvai a XX. század végén III. (Udvarhelyszék)* (Budapest: Nap Kiadó, 2003), IV. *(Marosszék, Aranyosszék)* (Budapest: Nap Kiadó, 2006).

formátus, a többi unitárius. Híres szülöttjeként emlegetik Koncz József (1829–1906) marosvásárhelyi református kollégiumi tanárt, történészt és Bözödi (Jakab) György (1913–1989) író-szociográfust, aki szülőházát az unitárius egyházra hagyta, ma az iskola is az ő nevét viseli. Kissolymos Székelykeresztúrtól 24 km-re fekszik, 500 lakosának túlnyomó többsége magyar, közülük 450 unitárius. Az egyház fő támogatója az ottani birtokos és ott is nyugvó Augusztinovics Pál (1763–1837) főgondnok, egykori főkormányiszéki tanácsos volt. Az ottani iskolát róla nevezték el. Ezekhez viszonyítva a Marosvásárhely és Székelyudvarhely közötti főúton fekvő Kibéd nagy falu, 1850 lakosa szinte mind magyar, és csak vagy öten unitáriusok, a többi református. Nincs is, csak református temploma.

Ezekből kikövetkeztethető, hogy Kibéden legfeljebb átmenetileg lakhattak az unitárius Gyergyaiak. Kissolymos is csak azért vált előnévadóvá, mert onnan érkezett Kolozsvárra a Pál nevű leszármazott a 18. század elején. A család fészke Bözöd kellett hogy legyen. Ezt már 1906-ban Pálmay József is leszögezi: „Gyergyay (kis-solymosi). Ősi székely család, melyet némelyek M[agyar]kibédről származtatnak, ezt azonban autentikusnak elfogadni nem lehet, mert a történelmi adatok egész láncolata amellet szól, hogy Bözöd vala bölcsője e családnak. 1614-ben Gyergyay Pál Bözödon lustrál, s innen költöztek M. Kibédre, de a XVII. század végén Mihály ismét visszakerül, ennek fia, Péter Kissolymosra költözik.”⁴ Erről a bözödi egyházi anyakönyvek is tanúskodnak. Az 1855-től 1931-ig vezetett unitárius keresztelési anyakönyvben nyolcvanhét Gyergyai szerepel. Az 1868-tól 1929-ig használt halotti anyakönyv tizenhét Gyergyai temetéséről tartalmaz adatot.⁵

Gyergyai Mihály 1806-ban érdeklődött a család régi birtokairól. Két bözödi állította, hogy a falu legszebb részében élt a család, egy ház mestergerendáján „ma is” olvasható a Gyergyai Mihály bevéssett neve. Ugyanakkor id. Koncz József azt írta, hogy Kibéden már nincsenek földek Gyergyai-kézen. Vitos Mózes pénzügyi felvigyázó 1916. június 14-i levelében írta, hogy Bözödon már csak egyetlen e nevet viselő férfi él, a 74 éves József. Ezek szerint ott is kihalóban volt a család.

A *Székely oklevéltár* őrizte meg a legrégebbi adatot a családról: 1602. augusztus 11-én Rudolf császárnak hűségesküt tett Gyergyai Mihály lófő és Gyergyai

⁴ PÁLMAY József, *Udvarhely vármegye nemes családjai* (Székelyudvarhely, 1906), 88.

⁵ Levélben küldött kimutatások a Gyergyai-hagyatékban. A továbbiakban a családi levéltár számozatlan és rendezetlen irataira nem hivatkozunk. (A Gyergyai-levéltár egy részét az unitárius gyűjtőlevéltár őrzi, más része alulírott birtokában, fő gyűjtője Gyergyay Árpád orvosprofesszor volt.) Itt köszönjük meg dr. Molnár Lehel főlevéltárosnak, hogy a világvárvány idején lehetővé tette a kutatást, és segített a tájékozódásban.

János szabados.⁶ Valószínűleg az itt említett Mihály az, aki 1635-ben halt meg, s az ő fia, szintén Mihály 1629-ben született, s ő kerülhetett házasság útján Kibédre, mert az 1655-ös nemeslevél idevalónak említi. Ennek az ifj. Mihálynak aztán három gyermekéről tudunk: Gergely, Mihály és Péter.

Mihály maradhatott Kibéden, feleségül vette Faluvégi Sárát, az ő lánya, Judit (†1790) pedig Dósa András felesége lett. Péter (†1715) a kissolymosi Simon Kátát vette nőül, s az ő 1689-ben született Pál fia telepedett le Kolozsváron. Péter halála után fia, Pál kérésére a Bözödön élő Gyergyai Gergely házánál az 1715. augusztus 26-án kelt osztálylevél szerint az örökösök megosztottak a közös bözödi belső és külső javakban. Tehát a családot ősi birtokai Bözödhöz kötötték.

A család lófő nemességét II. Rákóczi Györgytől kapta azért, mert Mihály nevű tagja a fejedelem havasalföldi hadjáratában vett részt. Összesen kilencvenhat marosszéki „puskás lovas katona” részesült ebben a kitüntetésben „minthogy hűségesen és katonás bátorsággal teljesítették” szolgálatukat, „és mint ígérik, a jövőben is teljesíteni és végezni” fogják. Őket és megszületett vagy ezután születendő gyermekeiket a fejedelem „a többi szabados székelyek számából, amelyben születtek, kegyesen kiemelendőknak és az igazi, született és kétségtelen lófő székelyek csoportjába és számába számítandóknak, sorolandóknak, iktatandóknak és beírandóknak” nyilvánította.

Az Erdély történetét tárgyaló művek szerint a Rákóczinak hűséget esküdött Matei Basarab havasalföldi vajda halála után Constantin Șerban lett az uralkodó. De fellázadt ellene a zsoldosereg, ezért Rákóczitól kért segítséget. Az erdélyi fejedelem 1655 tavaszán Ploiești mellett leverte a lázadókat, s visszaültette szövetségét a vajdai székbe. E győzelem után tüntette ki hűséges katonáit.⁷

E nemességet akkoriban kihirdették a székben, s valószínűleg nem bocsájtottak ki minden kedvezményezett részére külön nemeslevelet. Sőt címet, előnevet sem adományoztak. A „Michaelis Gyergyai de Kibéd” névalak inkább a származási helyet jelölte, de többeknél az sincs feltüntetve, csak a kereszt- és családnév.

Marosszékből tudták a Gyergyai család besorolását. Kolozsvárt eleinte a nemesség igazolása nem számíthatott fontosnak, mert az ide telepedő Pál éppen a város polgári világába akart illeszkedni, s ez sikerült is neki. Az ő unokája, az 1749-ben született legifj. Pál viszont szükségét érezte a nemességet igazoló ok-

⁶ Székely oklevéltár V. (1296–1603), szerk. SZÁDECZKY Lajos (Kolozsvár, 1896), 311.

⁷ Vö. JANCsó Benedek, *Erdély története*, a szerző utasításai szerint kiadásra rendezte GYALLAY Domokos (Cluj–Kolozsvár, 1931), 158.; *Erdély története II. (1606-tól 1830-ig)*, szerk. MAKKAJ László, SZÁSZ Zoltán (Budapest: Akadémiai, 1987), 713–714.

iratnak, s ezért az erdélyi körútján lévő II. József császár-király elé járult, s tőle Marosvásárhelyen parancslevelet kapott a fejérvári székeskáptalanhoz, hogy keressék ki az ő nemességét igazoló iratokat. A káptalan 1783. szeptember 13-án ki is bocsájtott egy hitelesített másolatot a már akkor is nehezen olvasható nemeslevélről, mely a 26. Királyi könyvben található. A másolat szerint a nemeslevél keltezése 1652. június 28. Ez a bevezetővel és záradékkal ellátott – ma is a hagyományban található – 1783-as másolat szolgált ezután a nemesség igazolására, s a családtörténeti munkák jó része is ennek alapján datálta a nemességet.

Nem kutatták az ellentmondást, hogy miként adhatott ki a fejedelmi kancellária 1652-ben egy 1655-ös hadjáratra utaló, ploiești-i keltezésű oklevelet. Nagy Iván alapvető munkájában 1652 szerepel, Pálmay József is átveszi a dátumot, érdekes módon Kempelen Béla már ellenőrizte az adatot, s jelzi, hogy a Királyi könyvek XXVI. kötete 602. lapján található a nemeslevél, s ez 1655-ből származik, s ennek alapján az előnevet is „kibédi”-re helyesbíti.⁸ E sorok írója is felfigyelt erre az ellentmondásra. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek a Királyi könyveket közzétevő kutatójához, Fejér Tamáshoz fordult tájékoztatásért. A gyulafehérvári Királyi könyvek 1882 óta a budapesti Magyar Nemzeti Levéltárban találhatóak, s ezekről digitális másolat készült, amely Fejér Tamás rendelkezésére áll. Azt e sorok írójának is elküldte. Az eredeti, nehezen olvasható szövegen elég tisztán kivehető a dátum, amelynek utolsó szava éppen sorközépre (jól látható helyre) került: Anno Domini Millesimo Sexcentesimo, Quinquagesimo Quinque, vagyis 1655.

Ezek szerint az 1655. június 28-i dátum a helyes. Nehéz megmagyarázni, hogy egy ilyen hiteles másolatra hogyan kerülhetett téves keltezés. A másoló hibája volt-e, vagy valamilyen céllal történt a másítás?

A család előneve és címere is tisztázásra szorul. Minthogy számos székely eredetű családnál hasonló helyzet állt elő, a Magyar Királyi Belügyminisztérium megbízta genealógus osztálytanácsosát, ákosfalvi Szilágyi Lászlót, hogy dolgozzon ki egységes elbírálást a székely nemesi címek, előnevek, címerek ügyében. Ennek a Magyarországon hivatalossá tett szabályait a *Székely primor családok* című munkájában tette közzé. Itt leszögezi:

„Székely nemesi rendi állással bíró család igazolt tagjának *előneve* rendi különbség nélkül az alábbi elvek szerint állapíttatik meg: Az első foglалás (első megszállás) ősi jogával bírt székely örökségről, vagy ha ez nem igazolható, abban az esetben az elődöknek legrégebb székelyföldi lakóhelyéről kell megállapítani minden székely nemesi rendi állással bíró folyamodónak az előnevét, tekintet nélkül

⁸ KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok IV.* (Budapest, 1912), 392.

arra, hogy a kérdéses előnévnek elődei által az 1848. évi vagy ezelőtti időből eredő használatát bizonyítja-e, vagy sem. A székely nemesi rendi állással bíró családok tagjainak egy székelyföldi előnév megállapítására feltétlenül igényük van. Az előnévül szolgáló hely nevében beállott változás az előnévre és annak alakjára nincs hatással. Az előnév írásmódját illetően az igazolás alapjául szolgáló irat írásmódja az irányadó.

Székely nemesi rendi állással bíró család igazolt tagjának *címere* rendi különbség nélkül a következő elvek szerint nyer megállapítást: Az 1848. évi vagy ezelőtti időből eredő használat alapján kell megállapítani annak a folyamodónak a címerét, akinek elődei magyar, illetve erdélyi címeres levelet nem kaptak. A használat igazolásául csak azt a címeres emléket (címeres pecsétet) lehet elfogadni, amelyet a folyamodó egyenes elődje az említett időben sajátjaként használt; amennyiben az ilyen címeres emlékeken lévő címerek egymástól eltérnek, ebben az esetben általában a régibb címeres emlék az irányadó. A folyamodó elődje sajátjának tekintendő az a címer, amelyet az illető előd legalább egyszer használt, ha a család nevét vagy a címerrel élő személy nevének legalább kezdőbetűit tartalmazza; a név kezdőbetűinek hiányában pedig rendszerint az a címer tekintendő a folyamodó elődje sajátjának, amelyet a kérdéses előd legalább egyszer és rajta kívül még egy családtag legalább egyszer használt. Egy család különféle ágainak a használt címerek különbözősége folytán egymástól esetleg eltérő címerei lehetnek; ha a család különféle ágai által használt címerek egymással megegyeznek, ebben az esetben az illető ágak közös ősétől leszármazó olyan folyamodó címere is megállapítható, aki a kérdéses címernek egyenes ágú elődje általi használatát nem tudja bizonyítani. Amennyiben a használattal való igazolás alapjául szolgáló címeres emléken a címer sisakja, takarói, valamint színezése (színjelzése) nincsenek feltüntetve, ebben az esetben ezeket a hazai általános címerhasználatnak megfelelően kell megállapítani.”⁹

A Gyergyai család 1942-ig a kissolymosi, eredetileg származáshelyet megjelölő előnevet nemesi előnévként is használta. A családnak kétféle címere is volt. A Kolozsvárt letelepedő Pálnak ugyanis a két fia két ágra szakasztotta a leszármazottakat. Az ifjabb Pál ága és a Mihály ága – más-más anyától is származva – elég hamar eltávolodott. A Pál ágának pecsétjén egy kőszirten álló kitért szárnyú madár, talán sas látható a címerpajzsban. Ezt alulról felírtos szalag övezi e bölcs latin mondással: SUSTINE & ABSTINE (Tűrj és légy türelmes). A Mihály ága, ennek ötvös foglalkozására utalva, egy tojásdad pajzsban lebegő kelyhet ábrázoló címeret használt pecsétjein. Gyergyaiéknak az 1940-es bécsi döntés után hiva-

⁹ SZILÁGYI László, *Székely primor családok* (Budapest, 1938), 25–27.

talosan elfogadottá kellett tenniük mind előnevüket, mind pedig címerüket. Ennek érdekében számos okirat másolatával felszerelt kérvényt juttattak el a belügyminisztériumba, ahonnan 1942. február 16-án kapták meg a miniszter rendeletéből dr. vitéz Szilágyi László aláírta hivatalos igazolást. Ebben az olvasható, hogy a kérvényező „ősi székely lófői rangját, a »GYERGYAY« családnév, a »kibédi és kis-solymosi« előnevek, úgyszintén az alábbi családi címer használatához való jogát igazolta:

Álló, tojásdad kék pajzsban arany kehely lebeg. A pajzson lévő, jobbra fordított, koronás, nyílt lovagsisak dísz: a koronán álló, jobbra fordult, bóbítás fehér galamb csőrében arany gyűrűt tart. A sisak takarója: jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst.

Nevezett ugyanis igazolta egyenes és törvényes származását abból a törzsökös székely Gyergyay családból, amely a marosszéki Kibéd községben az első foglalás ősi jogával bírt székely örökség alapján a »kibédi« előnevet használta – közelebről pedig izenként igazolt leszármazója annak a kibédi Gyergyay Mihálynak, aki a II. Rákóczy György erdélyi fejedelemtől Ploestiben 1655. évi június hó 28. napján székely lófői oklevelet kapott. A család a XVIII. (tizennyolcadik) században az udvarhelyszéki Kis-Solymos községről vett »kis-solymosi« második előnevet is használni kezdte.”

A belügyminisztérium az általa kibocsájtott bizonyítványhoz ezek szerint ellenőrizte a nemesség keltezését, s megállapította a pontos dátumot, rögzítette, hogy előnévként mind a kibédi, mind pedig szokásjog alapján a kis-solymosi használható együttesen. Elfogadottá teszi az 1910-es évektől ifj. Gyergyay Árpádtól használt y-os névírást, s megállapítja a család címerét. Ott téved, hogy a család Kibédben első foglalás jogával bírt volna. Ez még talán Bözöd viszonylatában sem mondható el. Mindenesetre a család ettől fogva következetesen a kibédi és kissolymosi előnevet, az említett címert és az y-os névírást használta.

A nemességszerző Mihály unokája, Gyergyai Pál 1705 táján érkezett Kolozsvárra felsőbb fokú tanulmányokra.

Gyergyai Pál 1689-ben született Kissolymoson, innen költözött Kolozsvárra, ahol 1751. július 5-én érte a halál, 7-én temették a Házsongárdi temetőbe. Kétszer is nősült. Először Eperjesi Sárát vette nőül, aki Eperjesi István (†1714. március 5.) kolozsvári főbíró¹⁰ lánya volt, korábban már 1710. április 29-én férj-

¹⁰ Eperjesi tumbájának feliratát Nagyajtai Kovács István jegyezte le 1849-ben, eszerint 51 évet élt. Vö. Kovács Sándor, „Unitárius nagyjaink sírkövei a Házsongárdi temetőben”, *Keresztény Magvető* 100., 2. sz. (1994): 97–105. Életéről bővebben: KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története II.*, ford. MÁRKOS Albert, s. a.

hez ment Dersi Sámuelhez. Első férje halála után, 1714-ben lett Gyergyai felesége. Sárának három testvéréről is tudunk: Eperjesi Judit – Pákei Jánosné, Eperjesi Kata – Járai Lászlóné, Eperjesi József. Sára asszony 1739 táján meghalhatott, mert Gyergyai másodszer 1740. november 28-án nősült, ekkor Rázmán Krisztinát vette feleségül, Wissováti András (sz. 1684, †1735. dec. 14.) lengyel unitárius pap¹¹ özvegyét. Második felesége túlélte: 1765. február 11-én hunyt el. A Rázmán (másként Rázmány) család is jeles ősökkel és rokonsággal bír. Egészen Zsigmond lengyel király udvari orvosáig, Wilhelm Mártonig kell visszaforgatnunk a családfát. Ennek Fossia Erzsébettől két lánya született: Dorottya (†1756. máj. 8.) és Krisztina (†1704. jún. 14.). Az utóbbi Kmita András (†1688. ápr. 13.) Erdélybe menekült danzigi kereskedő felesége lett. Ő adományozta az unitáriusoknak a templom sekrestyéjében felállított nyomdát. Fiuk, Kmita János (†1743) Dési Juditot vette nőül. Nem maradt utóduk.

Wilhelm Dorottya Rázmán Péter (†1646. aug. 29.) felesége lesz: fiuk Rázmán Sámuel, akinek Maurer Máriával kötött házasságából születik Gyergyai második felesége, Krisztina. Krisztina első házassága sem volt gyermektelen, ott két fiú született: a fiatalon elhalt Wissováti János (†1758. jún. 5.) és a külföldet járt Wissováti András (†1789) aranyműves, akinek Bellevári Annától egy fogyatékos, Anna (†1810) nevű lánya született.

Mindkét nősülése Gyergyait a legbefolyásosabb kolozsvári unitárius családokkal hozta rokonságba. Kissolymostól Kolozsvárig azonban elég hosszú utat kellett megtenni. A korabeli iskoláztatási szokások szerint valószínűleg a helybéli mester kezdte oktatását, s mivel a gyermekeket értelmesnek találta, továbbtanulásra ajánlotta. Nem kizárt, hogy akkori szokás szerint előbb a tordai algimnáziumban végzett pár osztályt. Varga Dénes a tordai gimnázium történetírója említi,¹² hogy még 1690-ben volt az iskolának egy Gyergyai Pál nevű exactora. A családnak ebből az ágából megelőző Pálról nincs adatunk. Nem tartjuk kizártnak, hogy a dátum téves, mert jó tíz évvel később már számba jöhetne a mi Pálunk.

r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2009), 264–265.

¹¹ Wissováti András koporsó alakú sírkövét még Jakab Elek és Herepei János is látta, mindketten adják a latin feliratot. Herepei összefoglalja pályafutását, de téved abban, hogy „Leányági utódai a Gyergyai családban még a mai napig is élnek”. Vö. HERPEI János, *A Házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez* (Budapest, 1988), 486–488. Az eredeti lengyel névírás: Andrzej Wiszowaty, de ez a magyar dokumentumokban nem fordul elő. Többnyire hallás után írták le, néha V-vel kezdve a nevet.

¹² VARGA Dénes, *A tordai Unitárius Gymnasium története* (Torda, 1907), 161.

Gyergyai valószínűleg 1704–1705 táján lett a kolozsvári kollégium diákja. A legválságosabb időkben. 1693-ban az intézetnek el kellett hagynia az óvári kolostorépületet, s a templommal szembeni plébániaépülettel délre szomszédos három házat kapott a várostól, hogy ott alakítsa ki tanintézetét. Ezeket a polgárházakat aztán az alapoktól kezdve át kellett építeni, hogy alkalmasak legyenek az iskola befogadására. Alighogy elkészültek, 1697. május 6-án hatalmas tűzvész pusztított a városban: a Nagypiacon álló két – akkor még unitárius – templomot, a templom körüli épületeket, a plébániaházat és a 39 helyiséges új iskolát is károsította, illetve elpusztította. Ekkoriban, 1690 óta Kolozsvári Dimién Pál volt az iskola rektora, a hollandiai Leidenben szerzett orvosdoktori diplomát, s itt, Kolozsvárt a tanítás mellett gyógyított is. Az egyházi tanács Dimién rektort Hollandiába küldi egy segélykérő levéllel. Onnan 1698 augusztusában érkezett vissza minden reményt felülmúló, 17 000 forintos adománnyal. Ebből aztán nemcsak az iskolát, hanem a plébániaházat és a templomot is renoválták, még harangokra is jutott pénz. 1700 táján beindulhatott volna a rendes tanítás, de ezt a kuruc-labanc háborús viszonyok nagyon megnehezítették. Az ostromlott városba a vidékiek nem tudtak bejutni, a nagyobb fiúk mind fegyvert fogtak, s valamelyik táborban harcoltak. Úgyhogy csak pár tucat gyermek és vézna legény képezte a diákságot. A korabeli szokás szerint a kisebb osztályokban idősebb, végzős diákok, kollaborátorok oktattak. A rektor és a segédkező egy-két lektor a diáktársadalomba ünnepélyesen befogadott, „subscribált” tógás diákokat tanította. 1702-től a rektor mellett a szintén Leidenben képzett Várfalvi Pálfi Zsigmond töltötte be a lektori tisztséget. A tógás diákokat főleg teológiai és filozófiai tárgyakból készítették fel, közülük emelkedtek ki a tanítók, lelkészek, külföldi tanulmányok után pedig a tanárok. A vészterhes időkben a bölcseleti kurzust alig néhány diák hallgatta. Úgy tűnik, hogy Gyergyai is közöttük volt. Itteni iskoláztatásának első biztos adata, hogy 1711. április 27-én – midőn az iskola rektora Kolozsvári Dimién Pál, egyben városi plébános, a lektorok Pálfi Zsigmond és Keresztúri Sámuel voltak – szeniornak választották.¹³

A szenior vagy iskolafőnök ekkoriban az öngazgató „diákköztársaság” vezetője, a diákok érdekeit képviseli a tanárokkal, az eklézsiával szemben, de ugyanakkor felel is a diákélet rendjéért. Csak a legjobb, legmegbízhatóbb diákok tölthették be ezt a tisztséget. Ők rendszerint a kisebb osztályokban tanítottak is. A szenior feladata volt az iskolai események latin nyelvű jegyzőkönyvének a vezetése. Ide feljegyezték a tanárbeiktatásokat, jeles emberek halálát és a temetésen

¹³ *Fasciculus rerum scholarum 1705–1748* [Kéziratot kötet a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában], 102.

kapott pénzt, a jelesebbek házasságát is, s a diákéletben történt fegyelmi eseteket, néha a járványokat, harci eseményeket is említették. Gyergyai két esztendeig töltötte be e tisztséget és vezette a jegyzőkönyvet. 1713. április 20-án Torockóra ment rektornak. Ezt utóda, Derzsi Gergely István így öröközte meg (magyar fordításban): Gyergyai Pál úr „az ő sokféle erényéért nagyon kiérdemelt tisztes meghívásra Torockó városába szállt alá, hogy ott Minerva kertjét a költészet harmatával öntözze”.¹⁴ Itteni munkálkodásáról mindössze annyi feljegyzés maradt, hogy 1713. augusztus 15-én Dersi Mihály csegezi pap temetésén mondott beszédet.¹⁵ Nem zárhatjuk ki, hogy e temetés hozta kapcsolatba özvegy Dersi Samunéval, akit a következő évben feleségül vett.

Gyergyai egy év elteltével, 1714. április 1-jén visszatért Kolozsvárra és feleségül vette a gazdag, megözvegyült Eperjesi Sárát. Ezzel 25 évesen városi polgárjogot kapott, sőt a tekintélyes polgárok közé emelkedett. Jakab Elek várostörténete szerint szabómester is volt, 1730-ban valakit ő ajánlott be a céhbe. Ennek más bizonyítékát nem találtuk. Tudunkkal a mesterképzésnek más lépcsőfokai voltak akkoriban.

A nagypiaci templom és a környező épületek 1716. március 30-i, katonai segédlettel történt elvétele, katolikus visszafoglalása – másfél századi birtoklás után – méltán keltett felháborodást az egész városban, de különösen az unitárius eklézsiaiban. Az egyházi vezető férfiak rögtön tanácskozni kezdtek a visszاسzerzés lehetőségéről, esetleg a kárpótlás követeléséről. Dimián Pál rektor és plébános mellett Jövedécsi András és Gyergyai tagja volt annak a küldöttségnek, amely sorra járta a vidéki unitárius urakat, s megtanácskozta a császárhoz intézendő emlékirat szövegét. Ezzel és az elvett javak jegyzékével aztán Szakál Ferencet és Gyergyai Pált – „mert amaz a német, ez a latin nyelvben járatos” – küldik Steinville tábornokhoz Gyulafehérvárra. A tábornokot végül Déván érik utol, ő átvette az emlékiratot, s június közepén levélben tett ígéretet arról, hogy továbbítja Bécsbe a folyamodványt.¹⁶ Az iratot aztán elfektette.

Gyergyait bizonyára már az 1710-es években az egyházi tanácsosok közé választották, 1721-ben ő volt az eklézsia nótáriusa, az 1730-as években pedig a kurrátora (gondnoka). 1729-ben az ő ajándékából került a kollégiumi könyvtárba a

¹⁴ Uo. 146.

¹⁵ BENCZÉDI Gergely, „A torockói iskola és tanítói” *Keresztény Magvető* 27., 4. sz. (1892): 199–209. Benczédi adja a Gyergyai család leszármazását is. Vö. még KÉNOSI TÓZSÉR, UZONI FOSZTÓ, *Az Erdélyi Unitárius...*, 371.

¹⁶ UZONI FOSZTÓ István, KOZMA Mihály, KOZMA János, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története III/I.*, ford. MÁRKOS Albert, BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel (Budapest–Kolozsvár: MUE–MUEME–OSZK, 2018), 95.

legrégebbi kötet: az Ószövetség 13. századi verses latin fordítása. Varjú Elemér a 20. század elején fedezte fel a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban. Címe így hangzik: *Testamenti Veteris Historia in Versibus. Redacta. sæc. XIII.* Első oldalának felső lapszélére feljegyezték: *Ex oblatione Generosi Pauli Gyergyai est Scholæ Unitariorum Claudiopolitanæ. A[nn]o 1729.* [Tekintetes Gyergyai Pál úr adományából a kolozsvári unitárius iskoláé.] E kötetre és bejegyzésére Varjú Elemér figyelt fel, s Kanyaró Ferenc írt tudósítást róla. Azt nem lehetett kideríteni, miként szerezte meg a kötetet a híres régiséggyűjtő katolikus püspök.¹⁷

Gyergyai és öt társa az eklézsia megbízásából 1734. június 29-én megszámolta a Simon János perceptor begyűjtötte és Kmita János konzervator [pénztárőr] őrizte, patrónusoktól származó pénzadományokat. Összesen 1261 Hft-ot találtak, ebből már 312 Ft-ot elköltöttek, a fennmaradt 949 Ft két fiatal külföldi tanulmányújtára lesz fordítható.

Az akkor már városi szenátor Gyergyai az egész unitárius közösség nevében tiltakozik 1737. október 30-án a városi tanács ülésén azon guberniumi rendelet ellen, amelynek alapján október 26-án katolikus főbíróvá választottak, holott unitárius következett volna. Az 1738–39-es nagy pestisjárvány idején a kollégiumban maradt néhány diákot, köztük a fiát is, ő látta el rendszeresen étellel. A kollégium azért is hálás volt neki, mert mint kurátor, az eklézsia jegyzőjével, Nagyajtai Nagy Györggyel együtt ő vásárolta meg az iskola részére a Huszár-féle telekkel – amelyen az intézet épülete állt – szomszédos telket, amely „a Szappany utcában keletre az unitárius iskola hátsó része, nyugatra tisztelendő Pákei János úr” szomszédságában volt, s Hentes Szatmári István örökösének tulajdonát képezte. A szerződés szerint özvegy Szatmáriné Veres Anna, Kovács Mihályné Szatmári Anna, Szatmári Borbára és Erzsébet örökösök 1742. május 6-án 100 Mft-ért adták el a telket, amelyen csak egy sövényből font két kisszobás ház állt.

Gyergyai olyan jeles unitárius személyiségnek számított, akinek az 1751. július 7-i temetéséről, amelyen a diákok is részt vettek, a szeniori jegyzőkönyv is beszámolt. Emlékét szülőfaluja, Kissolymos egyházközségének hagyott – ma is meglévő – úrasztali kelyhe szintén megőrökíti e talpán lévő körirattal: „TKTS GYERGYAI PÁL ÚR HADTA AZ K.SOLYM. UNTR. ECCLNAK • 1751.”¹⁸

¹⁷ K-ó. [KANYARÓ Ferenc], „Hol van az Unitárius Kollégium könyvtárának legrégebbi könyve?”, *Keresztény Magvető* 40., 5. sz. (1905): 291–292.

¹⁸ A kelyhet Orbán Balázs is látta, s így írja le: „A kis-solymosi unit. ecclesia birtokában két igen szép régi pohár van, mindkettő ezüstből, gazdagon aranyozva. [...] a másik, mely poháridomú, csak 15 cm magas, felső karimájának kerülete 22 cent. Ez utóbbin féldomborműben a paradicsom van bevésve; a rajta levő három alak Ádámot, Évát, s az őket paradicsomból kiűző angyalt ábrázolja. Mindenik alakot fa választja el, az Ádám és Éva kö-

Eleinte háza a Belsőmagyar utcában volt, 1717-ben történik először utalás ottani lakhelyére. A nagy hídon alul, a malommal szemben majort is birtokolt. Lehet, mindezek a felesége révén jutottak birtokába. 1718 novemberében már centumvirként említik, s adókvetőként is tevékenykedik. 1720-ban serbírává választják. 1721 szeptemberében pedig a centumpáterek közül őt küldik követnek a szebeni országgyűlésre. Akkoriban szinte évente hirdettek országgyűléseket. Ezek rendszerint két-három hónapig tartottak. Mivel a főkormányzék Szébenben székelt, a gyűlésekre is itt került sor. Kolozsvárnak ekkoriban még három követi helye volt, később ezt kettőre csökkentették. A követi megbízatástól a legtöbb polgár ózdkodott, mert előre nem látható ideig, nagyon kevés napidíjjal a várostól távol kellett élnie. A mesterember nem úzhette iparát, a polgár nem gondoskodhatott családjáról, vagyonáról. Úgy tűnik, Gyergyai elég gazdag volt ahhoz, hogy ismételten vállalja e megtiszteltetést. A városi jegyzőkönyvek¹⁹ szerint 1721 után még 1726-ban, 1728-ban, 1730-ban, 1737-ben, 1741-ben, 1745-ben, 1746-ban és 1750-ben választották követté. Rendszerint a főbíró vagy a királybíró volt a másik követ. Két helyen megjegyzést is találunk: 1726-ban kéri, hogy mentsék fel a megbízatás alól, mert gyermeke élet és halál között vergődik. 1741 novemberében a város költségkímélés céljából csak két követet küld Gyergyai és Bayer Ferenc személyében, napidíjuk 4–4 máriás lesz.

A városi polgári életben a birtokos gazdáknak el kellett vállalniuk megtisztelő feladatokat, amelyekre egy évre, vagy valamivel hosszabb periódusra választották őket. 1720-ban serbírává, 1725-ben borinspektorrá választották Gyergyait. Ezt humorosan kocsmaelenőrnek nevezhetnénk. Időnként meg kellett látogatnia a város kocsmáit, s ellenőriznie az italok minőségét, a tapasztalt hibáról aztán a tanácsnak referált. Birtokairól is ilyen megbízatások árulkodnak: 1726-ban a békási szőlőben hegyigazdává, 1728-ban a Magyar utcai fertályban szénafűosztó bíróvá, 1730-ban újra fűosztóvá, 1737-ben a „Békás patak szőlőhegyen” szőlősgazdává választják. Ő azonban a városi magisztrátus fizetett állásait sem vetette meg. 1722 októberétől 1724 végéig a város nótáriusa, vagyis jegyzője, 1726 októberében generális perceptorrá, vagyis adóbehajtóvá választják, 1728-tól újra nótárius. 1729-ben „minthogy már a városi nótáriusi, secretariusi és perceptori tisztségeket viselte, s most is nótárius”, Gyergyaival töltik be a megürült szenáto-

zötti a tiltott fát mutatja az incselkedő kígyóval. Az alakok lábainál állatok: oroslányok, tigrisek, ökrök stb. vannak bevésvé.” ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból I.* (Pest, 1863), 153.

¹⁹ Ezek adatait Gyergyay Árpád az 1910-es években ismeretlen személlyel kijegyzeteltette.

ri tisztséget. Minthogy a fizetett nótárius nem lehetett egyben szenátor is, 1730-ban lemondott a jegyzőségről. 1730 októberében, mivel a főkormánysezék megsértette a város privilégiumait, a városvezetés háromtagú küldöttsége tiltakozik a gubernátornál ez ellen, a küldöttség tagja Gyergyai is. 1731 októberében a városi tisztújító közgyűlés felháborodással veszi tudomásul, hogy Sorger Gergely római katolikus megyés püspök átiratban a katolikusoknak több kedvezményt követel. A püspökhöz háromtagú tiltakozó küldöttséget menesztenek, Gyergyai ismerteti a panaszt, de a püspök nem enged követeléséből. 1732-ben a bíróválasztás körül csapnak össze az indulatok. A Szebenben székelő katonai főparancsnok ezért magához kéreti Mátyás királynak a bíróválasztásra vonatkozó kiváltságlevelét. Újra háromtagú küldöttséget állítanak össze Gyergyaival az élen, hogy Kolozsmonostoron hiteles másolatot készíttessenek a kiváltságlevélről. 1734-ben ő is azok egyike, akik a bécsi parancsra beküldendő latin nyelvű városleírást összeállítják. 1736 júliusában 326 forintot rónak ki a városra a lotharingiai herceg (Lotharingiai Ferenc István és Habsburg Mária) lakodalmi nászajándékából. Ennek begyűjtését két személyre bízzák, az egyik Gyergyai. 1739 júliusában az Elővölgyben és a Harmadvölgyben az apahidaiak legeltetnek és szántanak, valószínűleg a kolozsvári határban is. Erre egy, a város határait megállapító bizottságot állítanak fel, ennek tagja Gyergyai szenátor. A Mária Terézia trónra lépése alkalmából 1741-ben a város által megfogalmazott hódoló levelet Gyergyai Pál szenátorként írja alá. 1741 júniusában egy kényes feladatot kap: Szebenből Bécsbe utaztában gróf Teleki Miklós ezredes a városban szándékozik megszállni, átutazása idejére illő szállást kér. A tanács Gyergyait és Gál Jánost bízza meg a méltó vendéglátással. 1741 novemberében a főbíró javaslatára a túl költséges városi exactori (adó)hivatalt átszervezik, ezután kilenc helyett hat munkatársa marad, köztük a szenátus megbízottjaként Gyergyai. 1744-ben aztán az adóhivatal (exactoria) elnökévé választják. 1743-ban megint a város határában esik kár: sepsiszetiványi Henter Jánosné szamosfalvi birtokos malomgátat épített a Szamoson, s a felduzzasztott víz több polgárnak kárt okoz. A háromtagú vizsgálóbizottság Endes Péter főbíróból, Enyedi István és Gyergyai szenátorokból áll. 1747 augusztusában azzal bízza meg a magisztrátus, hogy a tanácsház alsó helyiségének – ahol a fontos iratokat őrzik – ablakaira vastáblákat szereltesse, így védekezve a tűzvész ellen.

Gyergyai bizonyára első felesége révén is több, a város határában lévő telekhez jutott, módos embernek számított. Maga is szerzett birtokokat. Második felesége, özvegy Wissovatiné Rázmán Krisztina számos birtokát nem akarta rögtön az ura kezébe bocsájtani, úgyhogy a házasság előtt szerződést kötöttek, sőt még nászajándékra is igényt tartott. 1740. november 23-án a jegyajándékról szó-

ló levélben olvashatjuk: „Hogy az Isteni Dispositiobol [parancsból] szándékozván házassági kötelességre adnom magamat, állítottam meg elmémet nemzetes Rázmány Christina aszszonyon, néhai tiszteletes Vissovathi uram Relictajan [maradékán, özvegyén], ő k[e]g[ye]l[m]e is énnékem oly ígéretet tévén, hogy jövendőbeli házas társul én hozzám jó ő kegyelme; adtam azért ez végre ő kegyelmének azon házasságra kötelező jegyül Első Felső Kőmálban, M[é]l[tósá]g[o]s Báró Lázár János uram szomszédságában az unitarium professori kertek szőlő tetejében egy fertály szőlőt”. 1740. november 28-án, a házasságkötés előtt pedig kijelenti: „ígérem és hagyom ő Kegyelmének azt a facultást [előjogot], hogy ő kgle előtt, ha Istennek fog tetszeni ez életbeliek közül való ki-költözésem, [...] a maga mindennemű Bonumival el állasson, ha ő kglnek úgy fog tetczeni”. Vagyis külön rendelkezessen a házasságba hozott vagy egyedül szerzett vagyonával. S ez nem is lehetett kevés. Anélkül, hogy a békási, kőmáli, házsongárdi szőlőket, gyümölcsösöket, szántóföldeket próbálnánk összeírni, csak a piacsori házat említjük. Ez a Nagypiac keleti oldalán, a Belsőközép utcától számított negyedik ház volt. Első felesége, Eperjesi Sára révén kerülhetett a Gyergyai birtokába. A Wissováti hagyatékban létezett egy olyan keltezetlen dokumentum, amely így szólt: „Micsoda kondíciók alatt lépett bé néhai Gyergyai Pál uram a Piacsori házba”. Valamikor 1740 után keletkezhetett. S azért kellett feltételeket szabni, mert akkor még két Wissováti fiú is élt, s jogot formálhatott az anyai örökséghez. 1747. március 1-jén ugyanis Gyergyai ügyes fogással megszerzi a teljes tulajdonjogot: a házat árverésen eladja, az árából kifizeti az adósságokat és kielégíti a többi örökös (első házasságából való gyermekeit). A ház megvásárlója pedig nem más, mint felesége, Rázmán Krisztina, aki ilyen módon 1500 forintért lesz az egyedüli birtokos. A családi levéltár megőrizte még az 1748. május 11-i örökösödési és adásvételi szerződést, amelynek megkötésénél Gyergyai feleségét képviseli a Kmita János öröksége elosztásakor. Mint kitűnik, felesége örökösödési része $\frac{1}{3}$ a hagyatékból, a többit kifizetik a Danzigból jött társörökösöknek. Itt felsorolják a Házsongárdban lévő gyümölcsösöt, az Alsó-Kőmálban lévő szőlő felét és egy másik szőlőt a Hegyes dombon, valamint a körülötte lévő szántót.

A családalapító és vagyonszerző Gyergyai Pál aligha volt tudatában annak, hogy élete legmaradandóbb emléke egy városleírás lesz, amelyet három másik társával készít latin nyelven 1734-ben. Keletkezése valószínűleg annak az igyekezetnek tulajdonítható, hogy a Habsburg Birodalom új tartományát, az Erdélyi Fejedelemséget is fel akarták mérni, értékeit nyilvántartásba venni, pontos térképét elkészíteni. A Szebenből érkezett rendeletre a város megbízta főjegyzőjét és három tanácsosát, hogy tegyen eleget a kívánságnak. Így született meg a *Descriptio civitatis Claudiopolis ab origine repetita cum inscriptionibus in mœniis et aliis*

notabilibus ædificiis undique conspicuis, pro argumento et varietate incolarum ac religionum; vicissitudinibus fatorum; directione item politica, usque ad modernum statum continuata, et compendiose concinnata hosszú című latin összefoglalás. A címet Márkos Albert így tolmácsolta: Kolozsvár város leírása eredetéig visszamenőleg; továbbá azok a föliratok, melyek a bástyákon és más nevezetes épületeken mindenütt láthatók, aszerint, amint a város lakói a sors fordulataival gyarapodtak, különféle vallásra oszlottak, s az államkormányzat rendjén is változtak, egészen a mai állapotig folytatólag. Rögtön utána a szerzők neve következik: „Röviden egybefoglalták a városnak ez ügyben kiküldött előkelő urai, úm. Páter Pál, Idősb Pataki István, Gyergyai Pál tanácsosok és Füzéri György, a város esküdt jegyzője”. E munka a város múltjának egyik legfontosabb forrása. Eredeti kézirata nem került elő, de számos kéziratos másolata ismert. A 19. század közepén Vass József tudós piarista tanár, akadémikus szükségesnek látta a magyar tolmácsolást, s *Emléklapok Kolozsvár előkorából*²⁰ címmel ezt saját neve alatt közzétette. Az eléggé egybefolyó szöveget ő fejezetekre, emléklapokra osztotta. A feliratokat viszont meghagyta latin nyelven. Akkor még a könyvolvasók többségének ez természetes lehetett. Főleg ez készítette 1944-ben Márkos Albert unitárius kollégiumi latintanárt, hogy ismét lefordítsa, nemcsak az alapszöveget, hanem a feliratokat is, méghozzá versbe szedve.²¹ Ő az Unitárius Kollégium könyvtárában található, 1770-ben másolt kéziratot tekintette alapszövegnek. A szerzőkről is gyűjtött adatokat. Ők valamennyi felekezetet képviselték. Az unitárius Gyergyai mellett Páter Pál katolikus, Pataki István pedig református orvosdoktor volt. Az aranyműves Füzéri György vallását nem tudta megállapítani.

A városleírásnak már a címe is elmondja, miről szól. Vass József így osztotta emléklapokra: 1. Kolozsvár ősképe; 2. Kolozsvár vallásfelekezeteinek történetei; 3. Kolozsvár történetei; 4. Kolozsvár közigazgatási tekintetben. Ennek a munkának főleg az első része rendkívül értékes, ugyanis leírja a régi épületeket, a város erődítményeit és lemásolja valamennyi feliratukat. Közülük több azóta eltűnt. Mind vallás-, mind pedig várostörténeti része sok legendát, bizonytalan adatot is felvesz, ma már csak kritikával használható. Érdekes viszont a város akkori helyzetét, igazgatását, lakosságát bemutató fejezete. Ezekből idézünk, méghozzá a Vass-féle ódonabb fordításból. A város vezetéséről így ír:

²⁰ Vass József, *Emléklapok Kolozsvár előkorából* (Kolozsvár: Stein János bizománya, 1865).

²¹ *Kolozsvár leírása 1734-ből*, szerk. PÁTER Pál, idősb PATAKI István, GYERGYAI Pál tanácsosok és FÜZÉRI György, a város főlesküdt jegyzője, ford., bev. és jegyz. MÁRKOS Albert (Erdélyi Ritkaságok 18.) (Kolozsvár: Minerva Rt., 1944).

Szilágyi Mihály főkörmányzó rendelete szerint „a főbíró (judex primarius) polgári szótöbbséggel szabadon választatott a tizenkét tanácsbeli esküdt közül, Szent István első vértanú napján, valamint azután a királybíró is; s így a városi két főhivatal a magyarok és a szászok közt minden második évben felváltva megszűnt. Ezen idő óta a város magyar és szász polgárainak a közhivatalok betöltésében egyenlő joga és szabadsága folyvást figyelemben tartatik. Így most is a városi főbíró, a köz[ös]ség nyilvános szótöbbsége által, Szent István első vértanú napján a tizenkét tagú tanácsból szabadon választatik, s hivatalát legott az eskütétel percében megkezdi, melybe időközbeni halálesetekor a királybíró lép. Az viszi az elnökletet minden polgári keresetek, ügyek, s bármi sérelmek és kérelmek elintézésében. Ez pedig hajdan a város határain kívül eső összes javak kezelésére felügyelt; melyektől, minthogy a város elesett, jelenleg a város határának, birtokainak, a közkórház gazdaságának, valamint a hozzá tartozó malmoknak is kezelője.

Ezen említett bírakon kívül van még tíz tanácsstag (senator), a római katolikus, helvét hitvallású és egység hívő [unitárius] magyarok és szászok közül vegyest választva, kik a nevezett két bíróval együtt képezik a tanácsot, mely a város közjáva eszközésében, a sérelmek orvoslásában, a kellemetlen esetek eltávolításában, s minden polgári ügyek vizsgálása s elintézésében bíróilag fáradozik. Ezekhez járulnak még az említett három vallásfelekezetből sorban s felváltva választatni szokott hivatalnokok: a város közjegyzője, a titkár, valamint a közjöveldelmekre a pénztárnok. Ezek alá rendelvek mint segédek, a három vallásból a szolgabírák (vice-judex), kik a megintést, idézést, tanúvallatást, eltiltást, s egyéb ilyenmű végrehajtásokat teljesítenek.

Ezen első osztályon kívül áll a második, vagyis a választott község (százak = centum patres) osztálya, a három vallás kitűnőbb polgártagjaiból alakítva, s a városi összes polgárságot képviselve, mely – a város fontosabb ügyei úgy kívánván – a főbíró parancsára mindannyiszor a tanácsházba felgyülekezik, hol ki-ki szokott rendtartás mellett helyet foglal, a szőnyegre hozott ügyek érdemét a tanácsal együtt vizsgálja, felettök tanácskozik és egyetértőleg határoz, mi azután a polgárok közt érvényel bír.

Harmadik osztály a hattagú számvevő hivatal, melynek egy része a tanácstagokból, más része pedig az osztálybírákból választatik (divisor), szem előtt tartván ebben is a három vallásfelekezetet. Ezek a városi számvivők számadásait egyesült munkával átnézik s bírálják, s a számvételt évenként bíróválasztáskor a tanácsnak és választott községnek röviden előterjesztik.

Negyedik osztály a nyolctagú osztálybírótság, hasonlólag a három vallásfelekezet s két nemzetből rendezve, mely kellő helyhatósági jogismeret és beállítás-

sal bírva, az elhunyt polgárok bármely javait az elholtnak örökösei közt, a városi örökösödésnek megállapított módja szerint elosztja; kiknek eljárásával ha valaki nem elégednék meg, szabadságában áll azok ítéletét a tanácshoz föllebbezni, s oda hivatkozni, kötelességében állván az osztálybírósnak illeten föllebbezését egyszerűen s minden terheltetés nélkül megengedni”. (46–49. l) Ugyanitt arról is értesülünk, hogy a város akkori 1525 családjából 814 volt református, 301 római katolikus, 276 unitárius, 122 evangélikus és 12 egyesült görög vallású.

Az unitárius vallásról és egyházzól szóló részt bizonyára maga Gyergyai Pál írta, e sorokat Márkos Albert gördülékenyebb fordításában idézzük:

„a) egyházi tekintetben.

Az unitárius vallás Kolozsvárt 1540 körül kezdett terjedni,²² s öt év leforgása alatt a már akkor római katolikusokból lutheránussá lett város egészen unitárius vallásra tért át. Terjesztésében sokat buzgólkodott egy pár férfi; legtöbbit Dávid Ferenc, ki egyébként bizonyos hittételekben eltért az unitáriusoktól, ő, amint mondják, fölállott egy kerek kőre, mely most a Torda-utca túlsó szögletén áll, arról hosszasan prédikált, úgyszólván az őt hallgató népnek, sőt a város akkori első papjának, Helti vagy Heltai Gáspárnak helyeslő tapsolása közben a fönt említett, még egészen el nem készült nagytemplomba vitték, s ott a szöszéket neki fölajánlották. Így aztán az egész várost a maga és hittestvérei vallására térítette, melyet a gyulafehérvári vitaközlés után unitáriusnak neveztek el. Ezután már nemcsak a papi lakás és a nagytemplom maradt a most már unitárius vallást követő nép kezén, hanem a templom körül lévő műhelyek és boltok is, valamint a szomszédos, nagyobb részében akkor épült kisebbik templom, mely most elhagyatva áll, és csak a megrongált falai láthatók.

Később aztán sokféle viszontagságok után 1716. május 30-án, ezeket a templomokat, továbbá a külvárosi, úgynevezett Szentpéteri templomot, melyet nagy részben az unitáriusok építettek, valamint a mellette lévő iskolatemet, azonkívül a városban lévő kőházukat, erős katonai karhatalommal, amelynek hatalmaskodását az unitáriusok három napig viselték el, a tiszteletes római katolikus vallás részére juttatták. Az unitáriusok pedig kénytelenek voltak istentiszteleteiket hitfeleik magánházaiban végezni, melyek semmiképpen nem voltak alkalmasak a hívők befogadására.

b) az iskola tekintetében.

1557-ben Izabella királyné őfenségének, II. János, másként János Zsigmond választott magyar király anyjának, továbbá a Rendek Tordára, június 1-re, majd 1563 május 28-ra hívott országgyűlésének határozatára a dominikánusoknak

²² Téves dátum, az 1560-as évekhez köthető a vallás terjedése.

már fõntebb említett, Kolozsvárt az Óvárban lévõ kolostorát, valamint a gyulafehérvárit is, az ifjúság oktatása céljából iskolákká alakították át, és a diákság eltarására bizonyos pénzösszeget is engedélyeztek az unitáriusoknak. Sõt a királynõ Öfõlsége a kolozsvári dézma negyedrészt is e nyilvános iskola javára engedte át. Ennek az adományozásnak vagy ajándékozásnak érdeme a templom bejáratánál, a déli oldalon a falba helyezett kõbe van vésvé, noha ma már a betûk ki vannak vakarva; azonkívvül a tanácsházon is megvan latin és magyar nyelven örökítve a következõ szavakkal:

»Királyi adomány, ez iskola és a szegények öröksége vagyok; aki ezt s ehhez hasonló javakat más célra fordítja, annak neve töröltessék az élõk könyvébõl és az emberek emlékezetébõl. Az Úrnak 1557. esztendejében.«

Ezt a királynõi adományt János Zsigmond is, hogy nagykorú lett, s a fejedelmi kormányzást és igazgatást kezébe vette, Gyulafehérvárt 1562-ben szeptember 1-én új adományozással megerõsítette. Hasonlóképpen jártak el Erdély többi fejedelmei is. Így Báthori István 1571-ben, mikor az adománylevelet Forgács Ferenc, váradi püspök és kancellár írta alá; Báthori Kristóf 1576-ban, Bethlen Gábor 1626-ban ugyancsak megerõsítették az adományt. Mikor azonban az erdélyi fejedelemséget boldogult Leopold, római császár Öfõlsége nyerte el, az unitáriusok ezt az iskolát, a nagy fejedelemnek hódolatuk jeleképpen a tanuló ifjúság oktatására 1693. október 10-én átengedték a Jézus társaságbeli tisztelendõ atyáknak. Ezt az engedményt a császár Öfõlsége olyan kedvesen és jó néven vette, hogy az õ beleegyezésével a már átengedett iskola kárpótlásaképpen, az erdélyi nemes Karok és Rendek a négy bevett vallásból e célra kiküldött elõkelõ megbízottak, és pedig néhai Haller István õnagysága, továbbá tekintetes és nemes néhai Vas György, Suki Pál és Flischer Tóbiás közbenjárásával, a piac nyugati során, a székesegyházzal szemben, a plébánia és néhai tekintetes Toldalagi András háza közt három magánházat 3600 magyar forinton megvásároltak, s azt iskola céljára az unitáriusok részére kijelölték. Minthogy azonban a házak a tanulók nagy számának befogadására és oktatására elégtelenek voltak, az unitáriusok 1694-ben a saját költségükön, továbbá Erdély nemes Karai és Rendei által adományozott pénzen egy új és megfelelõbb iskola számára az alapkõveket kezdték lerakni. Az alap egyik szögletkövére a késõ utókor emlékezete céljából bevették boldog emlékü Jövedécsi András kolozsvári unitárius fõpap gyermekeinek a neveit. Az épületet azután be is fejezték.

De 1718. április 2-án ebbõl az iskolából is kiharancsolták õket. Azt hozták föl okul, hogy a telek a székesegyházzal együtt járó adomány; ilyenekül tekintették a Torda, Kolozs és Belsőszolnok megyében lévõ részjõszágokat és birtokokat, valamint a nyomdát s a szentpéteri három kõre járó malmot is, s ezért ezeket is

át kellett engedni a római katolikus uraknak. Az unitárius diákságot pedig átköltöttették az úgynevezett Magyar utcába, egy saját költségükön szerzett házba. Attól fogva ott nevelik sok kinnal-bajjal fiaikat, régi hagyományaik szerint, a jámborság ösvényén, a szabad művészetek és tudományok művelésében.

A polgári közigazgatás is, hogy a város az unitárius hitre tért – a sok fegyverzörgés közt, az ország nyomorúságos állapotában is – állandóan megmaradt az unitáriusok kezében. Így volt ez mindaddig, mígnem I. és II. Rákóczi György fejedelemsége alatt a reformátusok elszaporodtak, számuk megnövekedett. Ekkor bizonyos föltételek és pontok mellett a tanács és városatyák fele számát a reformátusok kapták meg. 1717-ben pedig, hogy a római katolikusok hasonlóképpen elszaporodtak, néhai gróf Kornis Zsigmond kormányzósága, valamint gróf Steinville tábornok erdélyi főhadparancsnoksága alatt, a tanácsstagok és egyéb hivatalnokok, úgy a városatyák sorában is a harmadrészt megkapták.” (39–42. l.)

Mai szemmel nézve meglepő, hogy a város, amelyben három felsőbb fokú iskola is működik, nem a tanárok vagy papok közül választja ki a leírást végzőket, hanem egyszerűen a városvezetésből. Közülük csak Pataki tekinthető magasabb képzettségűnek, de a többiek is – a helybéli iskolákban – olyan felkészítést kaptak, amely képessé teszi őket nemcsak a latin elbeszélő szöveg leírására, hanem a régi feliratok kiolvasására is. Feltételezhető, hogy mindegyik felekezet törvényét az azon felekezet képviselője állította össze.

Gyergyai Pál ennek a leírásnak köszönhetően bekerült könyvészetekbe és a Szinnyei-féle életrajzi lexikonba²³ is.

Megemlítjük még, hogy ugyancsak 1734 táján, szintén birodalmi ösztönzésre készülhetett el a korabeli Kolozsvár átfogó látképe, Johann Conrad von Weiss színes tollrajza, mely egy 1736-ban összeállított képeskönyvben maradt ránk: a déli, házsongárdi oldalról készült a megörökítés. Előtérben maga a rajzoló művész is látható, a domb alján néhány düledező ereszes sírkő tűnik fel, aztán egy fasor és kerítés, valószínűleg a temetőé. Azon túl a bástyákkal megerősített városfal húzódik. A fontosabb templomok, imaházak és iskolák fedelén szám, s a kép alatt megnevezésük. Jól kirajzolódik a nagypiaci plébániatemplom, a jezsuita és a Farkas utcai református templom. Az evangélikus és az unitárius imaházat is bejelölik. A magas oromzatú fedélszékek fölött magasan bontakozik ki a Fellegvár képe. Alatta még pusztá a domboldal. A külvárosok közül csak a Közép utcai és talán a Magyar utcai hóstát rajzolódik ki több épülettel. A délkeleti szögletbástya (a szabóké) mellett kocsi halad el, az út közelében juhnyáj legel a házsongárdi domboldalon. A képet az 1944-es kiadáshoz mellékeltek.

²³ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái IV.* (Budapest, 1896), 38.

A család Gyergyai két házasságának megfelelően két ágra szakad. Az ifj. Pál (1716?–1784) ága ennek testvéreivel még három nemzedéken át viszi a nevet. A második frigyből származó fiatalabb féltestvér, Mihály (1747–1828) ága lesz a túlélő, s ez is osztozik az édesapa és édesanya vagyonán. A piacsori ház az ő kezén válik az egész várostól számon tartott Gyergyai-házzá. 1759. május 28-án így említik egy szerződésben: a „Piacsor keleti során, egyrészt Gyergyai Pál szenátor successorai, másfelől a Szentegyház utcára járó város közönséges sikátora, és azon túl, mostan mélt. gróf Kisrhédei Rhédei Józsefné asszonyom háza szomszédságában” lévő ingatlan, amiből a híres Wolphard–Kakas-házra következhetünk. Annak tehát északi szomszédja volt az épület, s a főtéri státusházak építése előtt, 1897-ben bontották le, akkor már vagy két évtizede a Frankkis család tulajdonát képezte.

A Gyergyai család tagjai közt utóbb akadt jeles ügyvéd, kincstartósági titkár, városi főszámvevő és királybíró, nyelvész, muzsikus, s a 19. század közepétől többnemzedéknyi orvos. Valamennyien hű fiai voltak az unitárius egyháznak, többen tagjai a fő- és képviselőtanácsnak, az egyházközség keretében pedig kúratorságot viseltek, a kollégium támogatásában és vezetésében is részt vettek. Nevüket adományok és alapítványok, alapkőbe rejtett feliratok őrzik.